

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ

Розглянуто теоретичні підходи позитивної психології як вихідні в пошуку психодіагностичних методик, спрямованих на з'ясування причин і міри задоволення студентською молоддю – дівчатами та юнаками вибраною професійною діяльністю, перспективами бачення свого матеріально-фінансового статусу та оволодіння економічною культурою завдяки низці особистісних якостей та умінь – зайнятістю улюбленою справою, добрими стосунками з людьми, досягненням успіху, відповідністю життєвим цінностям.

Ключові слова: гендерні відмінності, самореалізація, рефлексія, економічна культура та її принципи.

Говорун Т. В.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ГЕНДЕРНОМ ИЗМЕРЕНИИ

Рассмотрены теоретические подходы позитивной психологии как исходные в поиске психодиагностических методик, направленных на выяснение причин и степени удовлетворения студенческой молодежью - девушками и юношами выбранной профессиональной деятельностью, перспективами видения своего материально-финансового статуса и овладения экономической культурой благодаря ряду личностных свойств и умений- вовлеченности в любимое дело, добрым отношениям с людьми, достигнутым успехам, соответствию жизненным ценностям.

Ключевые слова: гендерные отличия, самореализация, рефлексия, экономическая культура и ее принципы.

Novorun T.V.

RESEARCH METHODOLOGY OF ECONOMIC CULTURE IN GENDER DIMENSION

Theoretical approaches of positive psychology as initial values in search of psychodiagnostic methodologies aimed at clarification of reasons and level of satisfaction of the students with the chosen profession, financial status and their economic culture acquisition owing to their personal qualities and skills such as involvement in favourite occupation, good interpersonal skills, level of success attained and coordination with the life values have been researched.

Key words: gender distinctions, self-realization, reflexion, economic culture and its principles.

Відомо, що поняття культура, в тому числі і економічна, означає виховання, розвиток, плекання, вирощування, тобто специфічний спосіб спрямування розвитку особистості людини з метою асиміляції нею накопиченого в суспільстві цивілізаційного доробку – системи певних цінностей. Культура знаходить своє втілення і закріплена у відповідних психічних станах і переживаннях, засвоєних взірцях поведінки інтеріоризованих знаннях та їх відтворенні, які допомагають успішному вирішенню завдань матеріального забезпечення.

Економічна культура кожної країни чи їх співдружності історично віддзеркалює досягнутий рівень матеріального, фінансового виробництва, законодавчого і морально-правового функціонування суспільства, спрямованого на задоволення його потреб в умовах обмежених природних та виробничих ресурсів. Якщо поняття економічної культури в минулі часи характеризувалось переважно в категоріях фінансових –витратних коштів, прибутку, доходу тощо, то в сьогоденні економічні категорії є невід’ємними від цивілізаційних засад їх забезпечення певними правовими та моральними засадами.

Не тільки психологи, але й економісти виокремлюють чіткі, прозорі етико-економічні засади економічної активності, які власне і підтверджують чи спростовують міру її «окультурення». Ці принципи мають відповідати як індивідуальній, персональній мікроекономічній

діяльності (веденню домогосподарства, присадибної діяльності, купівлі-продажі тощо), але й макроекономічній активності – функціонуванню трудових колективів, промислових груп, корпорацій, компаній. Президент Міжнародного товариства економічних психологів Тадеуш Тишка виокремлює їх низку [11; 13], на яких базується економічна культура.

Серед них *принцип раціональності*, сутність якого полягає в продуманості шляхів досягнення добробуту, осмисленні потрібних засобів його досягнення, узгодженості економічної активності, з прийнятими в соціумі правовими її засадами. При цьому йдеться не лише про нормативи, які відповідають випуску якоїсь продукції, але й розвитку певних рис економічної поведінки (наприклад, заощадливості) або вдосконалення професійно-важливих якостей, підвищення освіти, вдосконалення трудових вмінь та навичок.

Нерозривно пов'язаною з раціональністю є *принцип корисності* для інших – сім'ї, професійної групи, країни. Користь – це не тільки досягнення вищого рівня якості продукції, але й вищий рівень її діапазону, відповідності екологічним вимогам, здоровому способу життя.

Ризикованість також виступає своєрідною прогностикою не лише якихось закупок, започаткування нової справи чи інвестицій, але й вибору професійної освіти, зміни професії, кваліфікації, місця праці тощо. *Перспектива часова* – це також невід'ємна риса економічно виваженої поведінки, яка полягає не лише в плануванні результату випуску продукції, але й прогностиці віддаленого в часі результату економічної активності – освоєння суміжних професій, кваліфікацій, заощадження грошей для навчання дітей, оздоровлення членів сім'ї, будівництво власного житла тощо. *Престижність* – принцип економічної активності, який стосується не лише місця праці, зроблених покупок, але й ,передусім, соціального статусу професії, можливостей кар'єрного росту, обіймання посади, унікальності чи універсальності вмінь та навичок, уміння показати виграшні сторони свого Я. Прогностика престижності обраної професії –

важливий показник економічної культури студентської молоді, яка подекуди наслідує „модні„ професії, наприклад юриста, і не зважає на їх надлишок на ринку праці. *Альтруїзм* – принцип, який засвідчує міру пожертви заради матеріальної підтримки інших: дітей, сім'ї, престарілих батьків. Йдеться не лише про добродійну діяльність на користь тих, хто потребує допомоги, але й свідому самовіддачу, самозречення заради економічного блага інших людей. *Задоволення* від економічної діяльності, її *присмність* дає змогу не тільки утримуватись матеріально, але й з позитивними емоціями до праці. Його втілення вимагає належної психологічного консультування молоді, профдіагностики та профвідбору, що прогнозує можливість задоволення від обраного виду діяльності як базового мотиву її успішності.

Обізнаність, знання, поінформованість – необхідна умова економічної культури. Знання, закріплені в прийнятих в соціумі культурних взірцях економічної поведінки – це передовсім зафіксовані в масовій свідомості етичні вимоги забезпечення матеріального життя в соціумі, а також фінансові вміння, здатність і спроможність заробляти на різних рівнях життєдіяльності людини. Саме ці виклики поставила перед населенням, передовсім молоддю, перехідна ситуація розвитку економіки в Україні від планової, директивної до ринкової.

Розкриття психології гендерних відмінностей в економічній поведінці студентської молоді, здатності чи нездатності керуватися економічними принципами на різних рівнях матеріального функціонування має приховане психологічне підґрунтя – різне ставлення до свого особистісного економічного потенціалу та перспектив його застосування, полярні ціннісні орієнтації та спрямованість локусу контролю. Саме це підґрунтя диктує різну економічну поведінку чоловіків і жінок в умовах обмеження матеріальних ресурсів і розширення кола особистісних запитів. Перифразуючи відомий вислів Адама Сміта про «невидиму руку економічних інтересів», можна висунути гіпотезу про

праворукість або ліворукість чоловіків та жінок у виборі стратегії економічної активності. З'ясування статево-типових відмінностей бачення свого професійно-економічного самоствердження молодіжною аудиторією може дати відповідь на головне питання: чим саме відрізняється психологія юнаків та дівчат у сприйнятті свого економічного потенціалу, що є спільним, а що – відмінним в засвоєних взірцях і настановах економічної культури.

У висунутих гіпотезах ми виходили з передбачення, що юнаки та дівчата по різному пов'язують майбутнє свого професійно-економічного добробуту з власною суб'єктивністю, особистісним потенціалом. Дівчата в своїй більшості орієнтовані на зовнішні обставини та характеризуються вищим рівнем внутрішніх протиріч у спрямованості професійних очікувань та самооцінкових домаганнях.

В реальному житті суб'єктивні та об'єктивні чинники економічної активності є взаємопов'язаними. Проте, з'ясування того, які з них детермінують культуру економічної поведінки, втілення в життя її принципів багато в чому визначає успіхи молодої людини в соціальному функціонуванні, її майбутній соціальний статус, матеріальне благополуччя. Однією з завдань пілотажного дослідження було виявлення економічних орієнтацій сучасної молоді на рівні макро- та мікроекономіки. Ми прагнули прослідкувати, якою мірою принципи економічної культури втілюються студентством на рівні економічного функціонування на рівні сім'ї, в персональному побуті, та якими економічними категоріями оперує молодь в характеристиці економічного буття держави і себе в ній. Авторські опитувальники з оцінкою знань за кожним питанням відповідно до шкали Лайкерта дали змогу з'ясувати значущі статистичні відмінності в розумінні засад культури економічного функціонування людини на різних рівнях.

Слід зазначити, що когнітивна, емоційна та поведінкова складові макро- та мікроекономічної активності відрізнялись значною мірою за

статевою належністю опитуваних. Мікроекономічний рівень економічної культури жіночої частини пілотажної вибірки був набагато вищим, ніж чоловічої, оскільки дівчата більшою мірою підтверджували вміння планувати доходи та витрати, орієнтації в покупних цінах, демонстрували вміння поточного і перспективного планування бюджету. Дівчата демонстрували більшу раціональність при виборі місць покупок товару, краще орієнтувалось в динаміці цін, більшою мірою користувалось з акційних знижок тощо.

Натомість розуміння макроекономічних процесів більшою мірою було притаманне юнакам, які продемонстрували знання таких економічних категорій, як кредит, депозит, ставки, виграші, податки, розуміння проблем економічної безпеки країни-державного боргу, інфляції, браку інвестицій, девальвації. Так, наприклад, студенти чоловіки, на відміну від ровесниць дівчат в переважній більшості змогли дати визначення традиційної, ринкової чи змішаного типу економічних систем, ознак ефективного функціонування економіки держави, як-то росту ВВП, інвестицій, зниження інфляції, вартості споживчого кошика, рівня безробіття тощо.

Водночас пілотажне дослідження мікроекономічної поведінки юнаків засвідчує тенденцію більшою їх безгосподарності, безпорадності на побутовому рівні економічного функціонування, браку вмінь планування бюджету і водночас надміру переживання негативних психічних станів, зумовлених фінансовими проблемами.

Результати пілотажного дослідження спонукали нас до пошуку методологічних підходів до психодіагностики самовизначення молоді в реаліях економічного буття та освоєнні економічної культури. Адже будь-яка форма економічної поведінки будь то підприємництво чи менеджмент, тією чи іншою мірою має завжди свій психологічний рівень задоволення – незадоволення. Відомо, що в *позитивній психології* відчуття задоволення, щастя, благополуччя поділяється на два різновиди – *гедоністичне* як

ситуативне задоволення ,яке зазвичай є короткотривалим, сенсорним за джерелом насолоди та *ціннісне*, внутрішньо-особистісне. Останнє досягається тоді, коли людині вдається досягти значущих для неї цілей, задач, смислів буття. Ось чому такий різновид позитивних переживань називають результатом ціннісно-смиислового благополуччя, реалізації особистісного потенціалу.

Більшість пересічних людей цілком погоджуються з тим, що відчуття задоволення від реалізації соціальних потреб,самореалізації підвищує самоповагу на противагу короткотривалим миттєвостям щастя від покупок товарів, насолоди розвагами,гарним відпочинком,смачними стравами тощо. Культура економічного буття людини якраз і полягає в тому, щоб максимілізувати довготривалі досягнення матеріального забезпечення реалізацією життєво важливих цілей і мінімізувати ситуації нестачі коштів.

Якщо застосувати модель основоположника позитивної психології М. Селідмана (10) до економічного благополуччя людини, то згідно його *теорії благополуччя* особистісні досягнення залежать від реалізації основних умов, як-то: *включення в діяльність, захоплення нею, задоволення міжособистісними взаєминами з оточуючими людьми,реалізацією смислів своєї діяльності і її досягненнями*. Такі умови персоніфікованої діяльності можуть бути реалізовані як на рівні мікроекономіки (домогосподарство, присадибна ділянка тощо), так і на макрорівні.

Якщо співвіднести запропоновану концептуальну модель задоволення життям позитивної психології з соціальною ситуацією розвитку студентської молоді, то її структурні складові можуть виступати прогностикою і водночас діагностикою психологічних станів молоді людини (благополуччя чи невдоволення життям), яка освоює ази своєї професії, визначається зі своїм майбутнім матеріальним статусом. Індикаторами його теперішнього, а головне майбутнього психологічного благополуччя , можуть виступати показники «кола фортуни» Селідмана, а

саме впевненість в слушності зробленого професійного самовизначення і його особистісна значущість, узгодженість обраного шляху з власними життєвими цінностями, переконаність у власній спроможності повноцінно реалізувати свій потенціал з максимальною самовіддачею і в гармонічних стосунках з оточуючими людьми.

Теоретичні засади позитивної психології спонукали нас до пошуку адекватних їй концептуальним положенням психодіагностичних методик. Окрім традиційних опитувальників на виявлення рівня економічних знань та гендерних орієнтацій студентської молоді, її ставлень до економічних реалій в сучасній Україні, нашим завданням була апробація стандартизованих психологічних методик, спрямованих на діагностику рефлексії юнаками та дівчатами своєї здатності налагоджувати соціальні зв'язки з іншими людьми, включатись в професійну діяльність, вдосконалюватись і насолоджуватись нею, реалізувати свої життєві погляди, смисложиттєві орієнтації в сьогоденні та майбутньому, досягати успіхів.

Пілотажна апробація низки опитувальників дала змогу виявити найбільш адекватні структурним складовим особистісного благополуччя і водночас спрямованих на діагностику можливостей економічного самоствердження молоді людини в обраній професійній діяльності. Всі вони в прямий чи опосередкований спосіб діагностували ступінь задоволення собою, оточуючими людьми, власною системою цінностей, фаховими вміннями і здобутками.

Тест соціальної компетентності (компетенції) в адаптації Анни Матчак [8], спрямований на оцінку ефективності функціонування молоді людини в типових соціальних ситуаціях спілкування. В основі соціальних умінь – уміння презентувати себе в соціальних ситуаціях, отримувати і контролювати потрібну комунікативну інформацію, обирати правильну стратегію спілкування. Тип вибору

соціальної комунікації залежить від виховання, в тому числі і гендерного. Основі блоки опитувальника Анни Матчак побудовані на виокремленні соціальних вмінь, підкреслених в працях М. Аргайла [5], необхідних саме в ситуаціях інтимного спілкування (діагностується вміння підтримувати близькі, приятельські контакти, як наприклад, подільність особистісними переживаннями, або здатність бути довіреною особою для інших, колег по роботі в першу чергу); ситуаціях експозиції соціальної, в яких особа стає об'єктом уваги і оцінки з боку багатьох незнайомих людей в процесі виконання своїх функціональних обов'язків і, нарешті, в ситуаціях, які вимагають наполегливості в реалізації власних цілей і потреб шляхом впливу на інших, їх переконання або вміння протистояти їхньому психологічному тиску.

Тест «Людина в праці» (А.Матчак, А.Яворовська і інші)(9) спрямований на діагностику ступеня інтернальності-екстернальності особистості в професійному функціонуванні, яке може бути улюбленою справою або ж важкою ношею. Не випадково підшкали загального локусу контролю вищезазначеного тесту включають вимір таких параметрів, як відчуття неефективності, залежність від збігу обставин, долі, інших людей, відчуття зовнішнього контролю, різне бачення причин успіхів і поразок

Вищезазначені параметри підсумовуються показником відчуття загального контролю власного життя. Застосування опитувальника спрямоване нами також на пошукування відповіді – якою мірою чоловіки і жінки пов'язують результати своєї діяльності і перебіг професійної кар'єри з зовнішніми обставинами на противагу внутрішнім чинникам.

Шкала успіхів додатково підтверджує інтернальність-екстернальність локусу контролю, оскільки досягнення можуть пов'язуватись з позитивною оцінкою колег, з їх симпатією і навпаки,

з неприязним відношенням. А саме їх характер визначає гармонійність стосунків, а значить відчуття задоволення життям.

Згідно з засадами позитивної психології відчуття благополуччя залежить від наповненості його смислами, які визначають спрямованість життя, його наповненість певними особистісно важливими подіями. При цьому чим більш реалізованими в індивідуальному бутті стають мрії, прагнення, цінності, тим більш щасливою почувається людина. Ось чому психологічна наука і практика велику частину своїх досліджень і експериментальних методик присвятила саме смислотворчості. Показником зрілості ціннісного самовизначення молоді людини в планах на перспективу професійного самоствердження були взяті нами особливості життєвих цілей згідно тесту «Опитувальник життєвих настановлень» Річарда Кламута [7].

Він включає діагностику таких параметрів життєвих настановлень, як-то: чіткі і добре окреслені цілі буття, а також почуття керування ним при переході від минулого до майбутнього.

Високі показники пошуку цілей означають прагнення вийти з рутини життя, мотивацію прийняття нових викликів самоствердження. Така студентська молодь готова до прийняття життєвих змін, не приймає очікувальну позицію, пасивність, невизначеність в поточних та віддалених цілях, рішуче налаштована на ломку будь-яких стереотипів.

Вдоволеність досягненнями, а значить і життям, знаходить віддзеркалення в особливостях само оцінних ставлень. Вони є не менш важливими в оцінці свого фахового потенціалу, економічної спроможності, досягненні відповідного рівня матеріальної культури і успішності. Показник тесту «Самооцінних ставлень» (Е.Обрайан, С. Епштейн), які включали такі параметри, як самооцінка в цілому, компетентність, буття коханим, популярність, здібності до лідерства (керівництва), самоконтроль, фізичну привабливість, та вітальність [6],

інтегрували в собі різні аспекти оцінки успішності свого функціонування в соціумі.

Комплекс вищезазначених параметрів ,на наш погляд,дасть змогу з'ясувати глибинні причини життєствердження,відчуття свого потенціалу студентською молоддю як в оволодінні професійною діяльністю,плануванні сценарію власного соціального самоствердження (в освоєнні азів поточної економічної підприємливості , плануванні власного бюджету ,організації побуту власної сім'ї в тому числі). Особливості само оцінних граней успішності самоствердження в різних сферах суспільної життєдіяльності можуть слугувати дороговказом на шляху з'ясування причин гендерних відмінностей в освоєнні різнопланових соціальних ролей,диференціації соціального статусу чоловіків та жінок на мікроекономічному та макроекономічному рівнях .

Якщо базуватись на визначенні економічної культури особистості В.В. Москаленко як засвоєної системи соціально-економічних відносин, цінностей та норм, «...які, виникаючи за межами економіки та набуваючи всередині неї спеціального значення у відповідності з її потребами» то гендерні відмінності в економічній культурі мають розкривати різні економіко-психологічні властивості чоловіків і жінок, які забезпечують їм певні рівні економічних досягнень. Економічна культура проявляється не тільки в умінні планувати і дотримуватись місячного чи річного бюджету, але й у прийнятті нових викликів щодо заробітку та заощадження в умовах суспільного функціонування.

Теоретичний аналіз проблеми та результати пілотажного дослідження свідчать, що економічна культура передбачає навчання вибору соціальних ролей в умовах обмежених, лімітованих ресурсів і необмежених потреб та інтересів, що здійснюються як на рівні великих та малих груп, так і на рівні індивідів. Використання власних матеріальних ресурсів–здобутої освіти, фаху, грошей, кваліфікованої праці, товарів та послуг у певний спосіб віддзеркалює рівень її освоєння як здатності до

фінансової, економічної само спроможності. Економічним товаром при цьому можуть виступати освітні та професійні особистісні ресурси – трудова кваліфікація, досягнутий освітній рівень, фахові потенції та домагання.

Апробація вище зазначених психологічних технік складових особистісного благополуччя здатна допомогти з'ясувати глибинні механізми диференціації економічного добробуту статей на етапі професійного самовизначення, здобуття профосвіти та планування фінансового майбутнього. Позитивна психологія, вихідною засади якою є переживання позитивних емоцій, зумовлених включенням в діяльність, добрими стосунками з людьми, реалізацію власних смислів буття та досягнутими успіхами, може слугувати теоретичним підґрунтям психологічного дослідження проблеми диференціації соціального статусу статей в Україні. Визначення методології психологічного дослідження економічної культури молоді є особливо актуальним в періоди трансформації звичного стилю матеріального забезпечення, зміни системи цінностей в індивідуальній та масовій свідомості. Узагальнення результатів пілотажного дослідження в галузі економічної психології дало змогу систематизувати певні ознаки культури економічної самореалізації, які відповідають теоретичним постулатам позитивної психології, а саме концептуальній моделі досягнення задоволення життєдіяльністю.

Список використаних джерел

1. Журавлев А.Л. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М: Изда.-во „Институт психологии РАН,, 2007. - 480 стр.

2. Максименко С.Д. Генезис существования личности / С.Д. Максименко. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.

3. Максименко С.Д. Особистість у вимірі економіки / С.Д. Максименко // Соціальна психологія. – 2004. – № 4(6), с. 184-186.

4. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В.В. Москаленко // Соціальна психологія, 2006. – №3 (17). – с. 3-17.
5. Argyle M. Zdolności społeczne. W: S. Moscovici (red.) Psychologia społeczna w relacji ja – inni. Warszawa: WsiP, 1998. str. 77-104.
6. Fecenec Diana Wielowymiarowy Kwestionariusz Samooceny Podrecznik, Warszawa: Pracownia Testow Psychologicznych, 2008.-115str.
7. Klamut Rychard Kwestionariusz Postaw Zyciowych KPZ , Warszawa: Pracownia testow {sychologicznych Polskiego Towarystwa {sychologicznego, Warszawa, 2009.-103 str.
8. Matczak Anna Kwestionariusz Komputeracji Spolecznych, Wydawa II uzupelnione. – Warszawa: Pracownia Testow Psychologicznych, 2007. – 77 str.
9. Matczak Anna, Aleksandra Jaworowska Czlowiek W Pracy. Podrecznik Warszawa: Polskie Towarystwo Psychologiczne, 2009.- 91 str.
10. Positive Psychology. A practical guide. London: Icon Books Ltd, 2012.-216 p.
11. Psychologia Ekonomiczna red.Tadeusz Tyszka .Gdansk: Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.-613 str.
12. Spector P.E. Behavior in organizations as a function of employer's locus of control // Psychological bulletin, #92, 1982. p. 482-497.
13. Tyszka Tadeusz Psychologia zachowan ekonomicznych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997.-182 str.
14. Verges P. Tyszla T. Representation of economics by French and Polish students // Tyszka T (red). Cognitive Representation of Economics Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii, 1994.

Авторська довідка

Говорун Тамара Василівна, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м.Київ

Tamara Hovorun <thovorun@gmail.com>